

HAMERLI PETRA*

**A BELSŐ MACEDÓN FORRADALMI SZERVEZET (VMRO),
MAGYARORSZÁG ÉS OLASZORSZÁG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT**

*THE INTERNAL MACEDONIAN REVOLUTIONARY ORGANIZATION
(VMRO), HUNGARY, AND ITALY BETWEEN THE TWO WORLD WARS*

ABSTRACT

In my essay I present the relations of Hungary and Italy with the Internal Macedonian Revolutionary Organization – from the Macedonian name known as „VMRO” – in the Hungarian Horthy era. After the brief presentation of the circumstances of the VMRO’s formation and the causes that made Hungary and Italy to approach to the VMRO, the essay focuses on those acts of the VMRO to which Hungary and Italy paid attention. These were the assassinations made by the VMRO’s members what could have an influence on the political aims of Hungary and Italy. The two States paid attention to the fight between the fractions formed after the murder general Aleksandar Protogerov, a carismatic leader of the VMRO. Both Hungary and Italy were interested in the approachment of the VMRO and the Croatian Revolutionary Party, known as „Ustasha Movement”. The Hungarians and the Italians helped the Macedonian propaganda in the American Continent by the diffusion of the brochures made by the rappresents of the VMRO, and Italy gave them financial support as well to make the propaganda successfull.

1. A Belső Macedón Forradalmi Szervezet (VMRO) az első világháborúig

A 19. század folyamán a Balkánon is teret nyertek a nemzeti törekvések, melyek végcélja mindegyik esetben önálló, független nemzetállam létrehozása volt. Az erre irányuló törekvés hívta életre azokat a felkeléseket is, melyek következtében kirobbant az oszmán uralom alatt élő balkáni népek számára sorsdöntő orosz–török háború. Előzménye az volt, hogy 1875-ben Bosznia-Hercegovinában parasztlázadás tört ki, melynek elhúzódását látva a szerbek és a montenegróiak 1876-ban hadat üzentek az Oszmán Birodalomnak, s a felkeléssorozathoz csakhamar a bolgárok is csatlakoztak. A lázongásokat az oszmánok könnyűszerrel leverték, így 1877-ben Oroszország – mely előzetesen megegyezett az Osztrák–Magyar Monarchiával abban, hogy a Balkánt felosztják egymás között, úgy, hogy nagy balkáni államot nem hoznak létre – hadat üzent a törököknek. A háborút lezáró san stefano-i békével (1878. március), a megállapodásban foglaltak ellenére, létrejött az egész Macedóniát magában foglaló Nagy-Bulgária, mely egy oroszbarát, nagy szláv államot jelentett. Miután ez ellenkezett a többi nagyhatalom, mindenekelőtt Nagy-Britannia és a Monarchia érdekeivel, összehívták a berlini kongresszust (1878 nyara), mely jóváhagyta Szerbia, Montenegro és Románia függetlenségét. Bulgáriát viszont feldarabolták, aminek eredményeképp Macedónia újból oszmán uralom alá került.¹ Ettől kezdve Bulgária célja a san stefano-i békeszerződéssel elért területi kiterjedés visszaszerzése lett, így a 20. században szaporodó revizionista államok sorát tulajdonképpen Bulgária nyitotta meg.

* Hamerli Petra PhD-hallgató – Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola.

A 19. század utolsó évtizedeiben Macedóniára – mely nem rendelkezett rögzített határokkal – négy állam, nevezetesen Bulgária, Szerbia, Görögország és Románia tartott igényt, miután Thesszaloniki kikötőjének, valamint a Vradar és Strumica folyók völgyének birtoklásával stratégiai szempontból jelentős területnek számított.² Ilyen körülmények között született meg a „Macedónia a macedónoké” jelszó, mely az 1893-ban alapított Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Vnatrešna Makedonska Revolucionarna Organizacija, VMRO – szlogenje volt. A VMRO alapvetően egy délszláv föderáción belül képzelte el az önálló Macedóniát, azonban a szervezet vezetői kezdettől fogva szoros kapcsolatot ápoltak Bulgáriával is. A VMRO tagjai között számos bolgár állampolgár volt, akik igyekeztek nyomást gyakorolni Bulgária kormányaira, melyek nem tudták kézben tartani a folyamatosan felkelések szítására törekvő szervezetet.³ Ez időből a leghíresebb lázongás az 1903-as ilinden-i felkelés volt, mely a független Macedónia kivívását célozta.⁴

1912-ben a bolgárok, a görögök és a szerbek bilaterális egyezményekben állapodtak meg arról, hogy katonai segítséget nyújtanak egymásnak egy törökellenes háború esetén. Az egyezmények mindegyikéhez titkos záradék tartozott, melyben a felek megállapodtak Macedónia felosztásáról. Görögország és Szerbia emellett az albán területek kettejük közti felosztását is eltervezte, mely azonban – miután a nagyhatalmak a független Albánia létrehozása mellett döntöttek – meghiúsult. A szerbek és a görögök a Bulgáriának juttatott macedón területek egy részének megszerzésével kívánták kárpótolni magukat, így 1913-ban kitört a 2. Balkán-háború.⁵ A harcot lezáró bukaresti békeszerződés csak Pirini-Macedóniát hagyta meg Bulgáriának, a macedón területek többi részén pedig a szerbek és a görögök osztoztak. Előbbiek Vardar-Macedóniát, utóbbiak pedig Égei-Macedóniát szerezték meg.⁶

A következő fontos lépést a macedón népesség számára az első világháború jelentette. 1914-ben Bulgária semleges maradt, azonban mind az antanthatalmak, mind a központi hatalmak be kívánták vonni a háborúba. A VMRO Központi Bizottsága puhatólni kezdett mindkét tábornál, vajon melyikük hajlandó „felszabadítani” a szerb és görög uralom alatt élő macedónokat. E téren igazán kecsegtetőnek bizonyult a központi hatalmak ajánlata, akik győzelem esetén Macedónia egészét és jelentős pénzüsszeget helyeztek kilátásba Bulgáriának a belépés fejében.⁷ A háború rengeteg szenvedéssel járt a macedónok számára, viszont az autonómiájuk melletti propagálás megindítására lehetőségük nyílt a semleges Svájc területén,⁸ ahol *Macedonie* című havilapjuk egészen az 1930-as évekig megjelent.

A macedónok a bolgár hadsereg részeként a harcba is bekapcsolódtak, így Todor Alexandrov és Aleksandar Protogerov tábornokok – akik ekkor már a VMRO vezetői voltak – szintén tevékeny részt vállaltak a háborúban, egészen az 1918. szeptember 28-án megkötött fegyverszünetig.⁹ A háborút Bulgária vesztes oldalon fejezte be. Az 1913-as területi veszteségeket szem előtt tartva újabb területeket ugyan nem vettek el tőle a nagyhatalmak, azonban az akkori rendelkezéseket megerősítették. A békekonferencián az olasz küldöttség javasolta, hogy Macedóniát különleges közigazgatású területként tartsák nyilván, és a javaslatot támogatta Franciaország is. A szerbek ellenkezése folytán a szövetségesek meghátráltak, s végül az 1913-as állapotnak megfelelően rögzítették a macedón területek határait.¹⁰ Így Macedónia megosztottsága továbbra is fennmaradt, megoldatlanul hagyva a macedón kérdést.

2. A VMRO szerepe Magyarország és Olaszország politikájában, és a kapcsolattétel

Az első világháború egyik legfontosabb következményének mind Magyarországra, mind Olaszországra nézve az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása tekinthető. A volt dualista állam egyik tagjával, Magyarországgal szemben a Monarchia helyén alakult nem-

zetállamok területi igényeket támasztottak, melyeket az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében javarészt meg is kaptak.¹¹ Magyarország elveszítette területének kétharmadát, és a magyar lakosság jelentős része került az országhatáron kívülre.

Olaszország számára kapóra jött a Monarchia szétesése, mert az így támadt hatalmi ürt felhasználhatta arra, hogy megerősítse nagyhatalmi pozícióját. Ennek fényében Olaszország Európában egyrészt a Balkánon, másrészt a Duna-medencében kívánt befolyásra szertenni,¹² valamint fontos volt számára, hogy teret nyerhessen az Adria-térségben.¹³ Mindhárom törekvésében akadályozó tényezőt jelentett az 1918. december 1-jén alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – ismertebb, 1929 októberében hivatalossá lett nevén Jugoszlávia –, így Olaszország egyik fő külpolitikai célja a délszláv állam kiiktatása lett.¹⁴ Ennek érdekében kidolgozták a Jugoszlávia bekerítését, belső ellentéteinek fokozását és belülről történő bomlasztását célzó Badoglio-tervet,¹⁵ melyhez a VMRO, mint a délszláv államtól való szeparációt is célzó szervezet, remek eszközt jelentett.

Magyarország meglehetősen ambivalensen viszonyult Jugoszláviához. A háborút követően Magyarország külpolitikailag meglehetősen elszigetelődött, ráadásul 1920–1921-ben, bilaterális egyezmények hálózataként a csehszlovák–jugoszláv, majd a csehszlovák–román, végül a román–jugoszláv szerződések aláírásával megalakult a kisantant, melynek elsődleges célja az első világháborút követő status quo megőrzése és a Habsburg-restauráció megakadályozása volt.¹⁶ Magyarország kereste a módját annak, hogy miként törhetne ki a külpolitikai elszigeteltségéből. Egyik lehetősége az volt, hogy közeledik valamelyik kisantant-államhoz, fellazítva a kisantant gyűrűjét. Miután az utódállamok közül Jugoszláviát tartotta a legértékesebbnek, és legkevesebb területi nézeteltérése is ezzel az állammal volt, Magyarország a három állam közül a Jugoszláviával való szövetség keresése mellett döntött.¹⁷ Bethlen István fő külpolitikai célja azonban – mondván, hogy Magyarországot a „szláv veszély”, vagyis a kisantant-államok és a Szovjetunió általi körbekerítés fenyegeti, amelyet csak a Kárpátok vonalának visszaszerzésével lehetne kivédeni – a revízió volt.¹⁸ Erre irányuló törekvéseiben a magyarság segítségére a szintén a versailles-i békerendszer revideálását kívánó Olaszország lehetett, amelyet Bethlen a szlávok természetes ellenfelének tartott, mivel a szláv térnyerés az olasz érdekekkel is szöges ellentétben állt.¹⁹ Ilyen elgondolás után evidens volt, hogy Magyarország az Olaszországgal való szövetséget fogja választani,²⁰ nem pedig a kisantant-államokat, melyeknek – miután mindhármuk jelentős területeket szerzett Magyarországtól – nem áll érdekükben a magyar revízió.

„A mai helyzetben nekünk az ellenségeink ellenségeivel kell kapcsolatot keresnünk és velünk barátkoznunk – tette hozzá [Kánya – H. P.]. Ezzel kapcsolatban felhívta figyelmet a (...) macedónok nagyfokú elégedetlenségére, és utasított, hogy fogadjam szívesen az esetleg hozzám forduló macedónokat, akiktől sok értékes információt kapok.”²¹ – emlékezett vissza Hory András a tanácsra, amit 1924-ben, belgrádi követté való kinevezésekor kapott Kánya Kálmántól, aki ekkor a külügyminiszter-helyettesi posztot töltötte be. E rövid idézetből több dolog is kiviláglik. Egyrészt bizonyítékot nyer, hogy a magyar politikai elit nagy része nem bízott komolyan a magyar–jugoszláv közeledés lehetséges voltában, másrészt tömören, mégis érthetően összefoglalja a macedónok szerepét a magyar politikában, azaz, hogy VMRO-val való kapcsolat ápolása Magyarországra nézve kettős haszonnal járhatott. Egyfelől a VMRO törekvéseinek célba érése gyengítette volna Jugoszláviát, mint a kisantant egyik tagját, másfelől pedig a macedónok szolgáltathattak értékes információkat a jugoszláv belpolitikára vonatkozóan.

1925-ben az észtországi német kisebbségi politikus, Dr. Ewald Ammende olyan kongresszus összehívását kezdeményezte, melyen Európa minden nemzetisége képviseltethette volna magát. Az Ammende-tervezet a kisebbségek jogainak és kulturális autonómiájának érvényesítését célozta.²² 1927. május 19-én Ammende Szófiába érkezett, ahol Kiss János

szófiai magyar követségi tanácsossal tárgyalt a macedón kérdésről. Khuen-Héderváry Sándor, a magyar külügyminiszter állandó helyettese ugyanis Kiss tanácsost bízta meg azzal, hogy közvetítsen Ammende és a macedónok között. Ammende bulgáriai látogatásának hivatalos ürügye az itteni zsidó kisebbség meglátogatása volt, valódi célja pedig az, hogy rábírija a macedónokat: a kisebbségi kongresszuson ne bulgáriai, hanem törökországi, vagy afrikai macedónok által képviseltessék magukat, hogy törekvéseik hamarabb célt érjenek. A macedónok ezt úgy értékelték, hogy Ammende ki kívánja zárni őket a kisebbségi kongresszusból, így gyanúsnak találták a javaslatot, de ennek ellenére nem utasították el azt.²³ Júniusban Ammende megismételte javaslatát, miszerint ha a macedónok nem küldhetnek a kisebbségi kongresszusra a jugoszláviai vagy a görögországi macedónok közül képviselőt, akkor Törökországból, vagy Afrikából küldjenek, és semmiképpen se Bulgáriából. A bulgáriai macedónokat ugyanis a nemzetközi közvélemény terroristáknak gondolta, így a kongresszuson való részvételük nem szülne jót. A macedónok nem értették a – meg kell hagyni, valóban elég homályosnak tűnő – tervet, így Ammendét lefizetett szerb ügynöknek gondolták.²⁴ Az Ammende-terv folytán a macedónok kezdtek a közvetítőként fellépő magyar politikusokra is gyanakvóan tekinteni, így júliusban Khuen-Héderváry kijelentette, hogy be kell szüntetni mindennemű közvetítést Ammende és a macedónok között.²⁵

1927 augusztusában a VMRO külföldi képviselőjeként, „külügyminisztereként” funkcionáló Naum Tomalewski Genfben készült, de előtte közölte Kissel, hogy szándékai szerint útközben megáll Budapesten is, hogy Walkó Lajos magyar külügyminiszterrel, illetve Khuen-Héderváryval tárgyaljon, és személyesen adjon jelentést a macedón helyzetről.²⁶

Bár a szakirodalom szerint Olaszország már 1923-tól kezdve készségesen támogatta a VMRO-t,²⁷ a levéltári források és a diplomáciai iratok tanúsága szerint Benito Mussolini olasz vezető csak 1927-ben kötelezte végleg el magát a szervezet támogatása mellett. Andrei Liapcev bolgár miniszterelnök ugyanis sugallta Renato Piacentini szófiai olasz követnek, hogy Bulgária rendkívül hálás lenne, ha Olaszország képviselői esetenként felszólalnának a Jugoszláviában élő macedónok érdekében a Nemzetek Szövetsége – közismertebb nevén Népszövetség – előtt.²⁸ Olaszországnak pedig – csakúgy, mint Magyarországnak – érdekében állt, hogy Bulgáriát megtartsa a revizionista államok táborában, s legfőképpen saját szövetségesei között. 1930-tól Olaszországot dinasztikus kapcsolatok is fűzték Bulgáriához, miután III. Borisz bolgár cár III. Viktor Emánuel olasz király egyik leányát, Giovanna hercegnőt vette feleségül. Mussolini szívből örült a házasságnak, és gratuláló táviratában kifejtette, hogy eddig is rendkívül sokra becsülte a bolgár népet, ezt követően pedig pláne mindent meg fog tenni azért, hogy Bulgária bel-és külpolitikai helyzete javuljon.²⁹

1927-ben a dinasztikus kapcsolatok még nem álltak fenn, viszont az olasz külpolitikai érdekekből kifolyólag Mussolini kapott az alkalmon, mely az olasz–bolgár viszonyt megerősíthette, és kijelentette, hogy „a macedónok mostantól [1927 – H. P.] Olaszország legmelegebb barátságát tudhatják magukénak.”³⁰ Szintúgy ebben a levelében fejtette ki Mussolini azt is, hogy a VMRO alkalmas a jugoszláv–bolgár közeledés megakadályozására, amiért a szervezet külön figyelmet és támogatást érdemel,³¹ így 1927 novemberében felszólította Piacentinit a macedón körökkel, különösen a Tomalewskival való kapcsolattartásra, a tőle való informálódásra.³² 1926-ban Olaszország barátsági és biztonsági szerződést kötött Albániával (I. tiranai paktum), mely kimondta, hogy Albánia politikai, jogi és földrajzi status quójának megőrzésére a két állam kölcsönösen támogatja egymást. Egy évvel később, 1927-ben pedig Olaszország és Albánia aláírta a védelmi szövetséget jelentő II. tiranai paktumot, melynek jugoszláv-ellenes volta még az első egyezménynél is nyilvánvalóbb volt. A Jugoszlávia körbekerítését célzó törekvésekhez Magyarországon és Albánián kívül Bulgária is készséges partnernek bizonyult,³³ ezért lett fontos Mussolini számára az olasz–bolgár közeledés.

Piacentini 1927 folyamán három alkalommal – először még Mussolini levele előtt, augusztus 25-én, a felszólítást követően pedig még kétszer, november 15-én és december 28-án – találkozott Tomalewskival, de más macedón vezetőkkel nem érintkezett, és hivatalos politikai körökben kerülni igyekezett a macedón kérdést.³⁴ Olaszország ugyanis egyetértett a többi nagyhatalommal abban, hogy a VMRO ténykedése Európa békéjét veszélyezteti, ám az olasz vezetők tudatában voltak annak is, hogy a macedón kérdés jelenti Jugoszlávia legsebezhetőbb pontját.³⁵ A „sacro egoismo”, azaz „szent önzés” jegyében zajló olasz politika érdekeit tekintve sokkal fontosabb volt az, hogy Jugoszláviának legyenek gyenge pontjai, mint az, hogy Európában csend és békesség honoljon, és ne kerüljön sor terrorakciókra. A Piacentini–Tomalewski találkozón Tomalewski egyrészt javasolta, hogy Olaszország vegye fel a kapcsolatot az akkor már szerveződő horvát szeparatistákkal, másrészt lefestette Piacentininek a macedónok rossz helyzetét Albániában, ahol a bolgár állampolgárokat sorozatosan mélyreható ellenőrzés alá vetik határátkelés után, és amennyiben kapcsolatban állnak a VMRO-val, letartóztatják, majd pár nap múlva kitoloncolják őket. Tomalewski Olaszországtól várt segítséget a macedónok albániai határátkelésének megkönnyítéséhez. Ezen kívül Tomalewski puhatolózni igyekezett a jugoszláv–olasz viszony alakulásáról, ám Piacentini nem szolgált információkkal erre vonatkozóan,³⁶ vagyis nem fedte fel a macedón vezető előtt, hogy a VMRO-ban Olaszország voltaképpen eszközt lát törekvéseinek sikerre viteléhez.

1928 januárjában Tomalewski felkereste Horyt, aki akkor már egy éve a római magyar követi posztot töltötte be. A találkozón Tomalewski kifejtette, hogy az olaszokkal még nem sikerült konkrét eredményeket elérni a megbeszélések során. A macedón vezető is tudhatta, hogy Olaszország elsősorban a Jugoszlávia felbomlasztására irányuló törekvések eszközét látta a VMRO-ban, így leszögezte, hogy a macedónok csak akkor vállalnak tevékeny részt egy esetleges olasz–jugoszláv konfliktusban, ha előbb az olaszok meggyőzően támogatják a macedón törekvéseket.³⁷ Hory minderről jelentést küldött Walkónak, felhívva a külügyminiszter figyelmét arra a tényre, hogy Tomalewski állítása szerint az olaszokkal való kapcsolatfelvétel nem megfelelően halad, azonban más, Hory által megbízhatónak ítélt források szerint Tomalewski már Mussolinival is tárgyalt.³⁸ Tomalewski vélhetően azért érezhette eredménytelennek az olasz politikusokkal való megbeszéléseit, mert Olaszország még nem tett semmit annak érdekében, hogy Albániában ne korlátozzák a macedónok ténykedését. Sola albániai olasz követ Horyhoz írott levele szerint Albániában azért igyekeztek visszaszorítani a macedónok aktivitását, mert a kitűnő olasz–albán viszony azt eredményezte, hogy Jugoszlávia neheztelt Albániára. Az amúgy is rossz viszonyt pedig az albánok nem akarták elmérgesíteni azzal, hogy még a macedónokat is támogatják.³⁹ Mindazonáltal 1927-re mind Magyarország, mind Olaszország kiépítette kapcsolatait a VMRO-val. Ahhoz, hogy Olaszország is felvegye a kapcsolatot a szervezettel, nagyban hozzájárult a magyar politikusok közvetítő tevékenysége is.⁴⁰

Összefoglalva, a magyar és az olasz politikai elit a jugoszláv–bolgár közeledés fő akadályát látta a VMRO-ban, és mivel mindkettejük érdekét szolgálta ez az ellentét, támogatták a macedón szervezetet. Az már csak hab volt a tortán, hogy a VMRO képviselőitől információkat szerezhettek a jugoszláv belpolitikai viszonyok alakulására vonatkozóan. Ugyanakkor, miután a VMRO fennállása során rengeteg terrorakciót követett el, így a vele való együttműködés meglehetősen kompromittáló tudott lenni a támogatást nyújtó államoknak, Magyarország óvatos maradt, és élénk figyelemmel kísérte a VMRO akcióit. Olaszország vezetői sem hangoztatták nyíltan a macedónok támogatását, és politikai körökben igyekeztek kikerülni a VMRO-ra vonatkozó eszmecseréket, ám a szervezet olasz támogatásával a környező államok mind tisztában voltak.

3. A VMRO Magyarország és Olaszország által figyelemmel kísért tevékenységei

A Belső Macedón Forradalmi Szervezet ténykedését, és az általa folyamatosan elkövetett terrorakciókat illetően Magyarország és Olaszország azokat kísérte kitérített figyelemmel, melyek a két állam politikájára, illetve törekvéseik alakulására is hatással lehettek. Ennek fényében kiemelt figyelmet kapott Protogerov tábornok meggyilkolása, és kissé rövidebben kommentálták a Tomalewski és a Jordan Giurkov – Vancsa Mihailov vezető jobb keze – ellen elkövetett merényleteket is. Magyar és olasz berkekben nagy port kavart továbbá a VMRO-n belüli pártszakadás, mely 1928-ban, Protogerov megölése végett következett be. Mindkét állam figyelemmel kísérte a horvát szeparatisták és a macedónok viszonyának alakulását, és a külföldön, különösen az amerikai kontinensen folytatott macedón propagandát is.

Mind időrendben, mind fontosságát tekintve az elsőszámú esemény a VMRO vezetője, Protogerov meggyilkolása volt 1928. július 8-án, mely a VMRO-n belüli két frakció létrejöttét is előidézte. A gyilkosságot megelőzően Liapcsev kifejtette, hogy brit, illetve olasz orientációt kíván a bolgár külpolitikában. Ezzel szemben elődje, Aleksandar Cankov egykori miniszterelnök a francia orientáció híve volt. Mihailov, aki 1926 óta állt a VMRO élén, Liapcsev elgondolását támogatta, míg Protogerov – Mihailov riválisa a vezetésben – Cankov híve volt.⁴¹ Ennek ismeretében aligha meglepő, hogy Protogerov meggyilkolásának elsőszámú gyanúsítottja Mihailov lett. Kiss János úgy vélte, hogy ez a gyanú több okból is megalapozottnak tekinthető. Fültnánuk állítása szerint Mihailov kifejtette, hogy tettéért vállalja a felelősséget, és indokait a következő kongresszuson nyilvánossá fogja tenni. Mihailov indoklása szerint ugyanis Protogerov megölése jogos bosszú volt, mivel Protogerov 1924-ben szerepet játszott az egykori vezető, Todor Alexandrov meggyilkolásában. Egyes körök úgy vélték, hogy Mihailov mellett Volkov bolgár hadügyminiszter is bűnrészes lehetett a Protogerov elleni merényletben. Kiss szerint Volkov nem rendelhetett ugyan el a gyilkosságot, de nem kizárt, hogy a merénylet elkövetésére biztatta Mihailovot, és támogatást is ígért annak végrehajtásához a Protogerovval való rossz viszonya miatt. Ezt megerősíti, hogy egyrészt Volkov nem adatott ki elfogató parancsot Mihailov ellen, másrészt a gyilkosság előtt Volkov több külföldi államtól is vízumot kért, és „ismeretlen helyre távozott”. A VMRO tagjai inkább Mihailovot, és nagyratörő ambícióit okolták a történetért.⁴² Olaszországban teljes mértékben elfogadták Protogerov meggyilkolásának indoklására Mihailov állítását, vagyis hogy Protogerov halála bosszúból történt, Todor Alexandrov megölése miatt, illetve a jelenlegi bolgár kormány tagjai ellen Protogerov által állítólagosan tervezett merényletek megelőzése érdekében.⁴³ A jugoszláv sajtóban azonban olyan hírek kaptak lángra, melyek szerint Olaszország – Vojislav Marinković jugoszláv külügyminiszter legnagyobb felháborodására – a szerbeket vádolta a Protogerov elleni merénylet elkövetésével. Carlo Galli belgrádi olasz követ többször is találkozott ez ügyben Marinković-tal, és minden alkalommal igyekezett elmagyarázni neki, hogy Olaszország politikusi és újságírói még csak nem is gondoltak arra, hogy Jugoszláviának esetleg köze lehet a gyilkossághoz.⁴⁴

Protogerov halála után a VMRO két szárnyra szakadt. A protogerovisták, akik egyik vezetője Tomalewski lett, a föderalista szárnyat alkották, melynek célja Macedónia autonómiaja volt valamilyen balkáni föderáción belül. Ezzel szemben a mihailovisták, vagy centristák a macedón területek Bulgárián belüli egyesítését tűzték ki célul, államot létrehozva az államban, így a bolgár kormány támogatásában természetesen ők részesültek.⁴⁵ Mihailov fejében megfordult a teljes függetlenség lehetősége is, amit magyar dokumentum tanúsít. „A Mihailoff-féle csoport nagyon vigyáz, hogy a bolgár kormánytól teljesen függetlenítse magát; nyíltan hirdeti, hogy Bulgáriának Bolgár-Macedóniára nincsen több

joga, mint Jugoszláviának és Görögországnak Szerb-és Görög-Macedóniára."⁴⁶ – fogalmazott Kiss. Mihailov vélhetően belátta, hogy a teljes szeparáció megvalósíthatatlan, így megelégedett a Bulgárián belüli autonóm terület létrehozásával is.

Kiss a pártszakadást látva úgy vélte, hogy a protogerovisták csoportja az erősebb, viszont a mihailovisták az elszántabbak. A követségi tanácsos benyomása az volt, hogy sokan nem annyira a tábormok halálát sajnálták, mint inkább azt, hogy az eset aláásta a VMRO külföldi tekintélyét,⁴⁷ ráadásul a szervezetre nyomást gyakorolni nem tudó Bulgária is nehéz helyzetbe került. Egyrészt a VMRO ténykedése akadályozta a bolgár–jugoszláv kapcsolatok javulását, másrészt az esemény hatására a szomszédos államok is ellenségesek lettek Bulgáriával, mely elszigetelődött.⁴⁸ Ebből következően csökkent az a hatás, melyet a VMRO gyakorolt a bolgár kormányra, mely a macedónok visszahúzó ereje nélkül hajlamos volt a szerbbarát politika folytatására. Vagyis a szerb–bolgár közeledés fő akadálya gyengült, ami Magyarországot aggodalommal töltötte el.⁴⁹

Volt is ok aggodalomra, mert augusztusban teljes szakadás ment végbe a protogerovisták és a mihailovisták között. A protogerovisták Szófiában Pop Christov vezetésével központi bizottságot alapítottak, mely együtt dolgozott a Naum Tomalewski által vezetett külföldi képviselettel. Az ő kezükben maradt a sajtó, viszont a tényleges hatalmat Mihailov birtokolta, akinek – mivel a gyilkosság napján a helyszínen tartózkodott – volt alkalma megszervezni a híveit.⁵⁰

Protogerov meggyilkolása után más nagyhatalmak is hangot adtak aggodalmuknak. Az angol kormány a VMRO erősebb kontroll alá vételét követelte Bulgáriától, amihez augusztus 3-án memorandumot készített. Ezzel akarta felszólítani a Liapcsev-kormányt a VMRO elleni szigorú intézkedések bevezetésére.⁵¹ Olaszország vezetői úgy gondolták, hogy a nagyhatalmaknak nem kéne Bulgária belügyeibe avatkozni, és Piacentini azt is kifejtette, hogy a beavatkozás „zavarná macedón barátaink lelkivilágát, mivel nem értenék, miért vállalunk szolidaritást Franciaország, Anglia, és különösen Belgrád VMRO-ellenes tervével.”⁵² A fő ok, amiért Mussolini elhatározta, hogy negatív választ fog adni a memorandumra,⁵³ kétségtelenül ez utóbbi volt. Atanas Burov bolgár külügyminiszter viszont még az olaszok negatív válasza előtt informálta Londont, hogy hajlandó tenni a VMRO felszámolása érdekében. Ennek oka az volt, hogy Austin Chamberlain brit külügyminiszter kölcsönt ígért Bulgáriának a háború után kirótt jóvátétel fizetéséhez, amit – mint az angol memorandumban megfogalmazásra került – a VMRO elleni lépések elmaradása esetén megtagad.⁵⁴

A Protogerov-gyilkosság után Magyarország mindkét szárnyal fenntartotta a kapcsolatot, Olaszország viszont kezdetben csak a protogerovistákhoz közeledett. Augusztusban Tomalewski kétfélmillió líra értékű támogatást kért az olasz államtól a VMRO helyzetének stabilizálására, amivel kapcsolatban Dino Grandi külügyi altitkár kérte Piacentini véleményét, és egy részletes összefoglalót a macedón helyzetről.⁵⁵ Közben maga Grandi is tárgyalt Tomalewskival, aminek eredményeit összefoglalta Mussolininak. Eszerint Tomalewski előadta, hogy Protogerov meggyilkolása végett a VMRO válságban van. A protogerovista macedón képviselő úgy vélte, hogy Protogerovot Mihailov ölette meg, ami elrontotta kettejük barátságát. A macedón vezető újfent kérte Olaszország segítségét ahhoz, hogy az Albánián való zavartalan határátkelés biztosítva legyen a macedónok számára, amit a VMRO stabilizálásához különösen fontosnak ítélt meg. Tomalewski fegyvert is kért Olaszországtól, és zavartan magyarázta Grandinak, hogy amennyiben Protogerov meggyilkolása és a pártszakadás nem történt volna meg, a macedónok nem folyamodtak volna ilyen nagy összegű támogatásért Olaszországhoz.⁵⁶ Piacentini is megküldte jelentését, melyben kifejtette, hogy a két macedón frakció vezetői képtelenek arra, hogy komoly tárgyalást folytassanak egymással, ugyanis terveik és eszméik egyaránt különbözőek, ami lehetetlenné teszi a szervezet egységét.⁵⁷ Giacinto Auriti bécsi olasz követ hírül vette, hogy

a mihailovista frakció eltervezte Burov meggyilkolását, mivel a bolgár politikai elit tagjai közül ő volt az, aki – Franciaország és Anglia akaratának megfelelően – hajlott a jugoszláv–bolgár megegyezésre. A protogerovisták ezzel szemben hajlandóak lettek volna támogatni Burovot. Az olaszok Tomalewskitől várták a párton belüli viszály elsímítását,⁵⁸ ezért hajlandóak voltak támogatást biztosítani.

Decemberben Ivan Petrov bolgár képviselő, Burov bizalmasa is találkozót kért Piacentinitől. Petrov elmondása szerint Burov a felszín alatt hazafias érzelmű és szerbellenes ember volt, azonban a béke érdekében rákényszerült arra, hogy valamiféle konzolidált viszonyt alakítson ki Jugoszláviával. Burov – aki Olaszországgal is jó viszonyt kívánt fenntartani – szerette volna, hogy Olaszország támogassa őt a Népszövetség előtt abban, hogy Franciaország és Anglia ne kényszeríthessenek olyan megegyezés-tervezetet Bulgáriára, mely a szerbek érdekeit szolgálja. Egy szerb-és franciabarát politika ugyanis – Burov szerint – Bulgária erkölcsi hanyatlását jelentette volna.⁵⁹ A jelentésekből nem derül ki, hogy Olaszország miként fogadta Burov bizalmi emberének közeledését.

1929. január 6-án I. Sándor király diktatúrát vezetett be Jugoszláviában, mellyel nem titkolt célja volt az is, hogy az országon belüli etnikai feszültségeknek véget vethessen. Olaszországban élénk figyelemmel kísérték a jugoszláv sajtót, mely az olaszok megítélése szerint különösen a macedónokról nyilatkozott meglehetősen iróniával az új rezsim hajnalán. Mint a belgrádi *Pravda* – az olaszok szerint francia ráhatásra – írta, a VMRO vezetőségének észre kellene vennie, hogy mind gazdasági helyzetét, mind kulturális intézményeit tekintve Macedónia a jugoszláv állam, sőt, az egész balkáni térség legelmaradottabb, legszegényebb, s leginkább szájalomra méltó területe, így a VMRO-nak fel kellene végre hagynia elszakadási törekvéseivel, a Jugoszlávia területén elkövetett terrorakciókkal, valamint a szerbellenes propagandával is. A cikkben megfogalmazásra került az is, hogy az új rezsim által lehetővé vált a jugoszláv nemzeti egység megeremtése.⁶⁰

Ennek ellenére – sőt, az események hatására minden eddiginél élénkebben – a délszláv állam függetlenségre vágyó etnikai csoportjai továbbra is szervezkedtek. Stjepan Radić horvát parasztpárti képviselő szerbek általi meggyilkolása – 1928. június 20. – óta intenzíven mozgolódó horvát szeparatisták egyik vezetője, Ante Pavelić Olaszországba emigrált, ahol megalapította az Usztasát – Ustaša Hrvatska Revoluciona Organizacija –, azaz a horvátok forradalmi szervezetét. Ezt követően Magyarország és Olaszország a horvát-macedón viszony alakulására is koncentrált a VMRO tevékenységét illetően. 1929 januárjában Jordan Giurkov bolgár százados, a VMRO vezérkari főnöke kifejtette, hogy a horvát szeparatistákkal való macedón összeköttetések nagyon lazák. A macedónok ugyanis tartottak a horvát különválástól, mert bekövetkezése esetén a szerbek minden erejükkel Macedónia törekvéseinek megakadályozására tudtak volna koncentrálni.⁶¹ Ennek ellenére április 20-án Pavelić és egyik legfőbb segédje, Gustav Perčec Szófiába látogatott, ahol megbeszélést folytattak Mihailovval. Piacentini jelentése szerint a két horvát vezető és Mihailov megállapították, hogy a jugoszláv rezsim alatt kisebbségként élni egyenesen elviselhetetlen, így a horvátoknak és a macedónoknak egyesíteniük kell erőiket a Jugoszláviától való függetlenség mielőbbi kivívásához.⁶² Valójában a VMRO már évek óta kapcsolatot ápol a horvát szeparatista vezetőkkel, olyannyira, hogy voltaképpen a VMRO tanácsolta a horvátoknak, hogy ők is hozzanak létre forradalmi szervezetet céljaik elérése érdekében.⁶³ Ezt megerősítik a magyar források is. Kiss szerint a macedónok többször ajánlották a horvátoknak, hogy hozzájuk hasonlóan tömörüljenek forradalmi szervezetbe, amit a horvátok kezdetben mindig elutasítottak, ezért voltak a macedónok eleinte bizalmatlanok az együttműködést illetően.⁶⁴ 1929-ben azonban a két szervezet szövetségre lépett, melynek legismertebb „gyümölcse” az 1934. október 9-én I. Sándor ellen elkövetett, de Louis Barthou francia külügyminiszter életét is kioltó marseille-i merénylet⁶⁵ volt.

1929 decemberében – látva, hogy a VMRO-n belüli két frakció valószínű nem fog újra egyesülni – Olaszország szintén felvette a hivatalos kapcsolatot a Mihailov-vezette macedón frakcióval. Ez nem jelentette Tomalewski frakciójának elhagyását, Grandi mindkét szárnnyal bizalmas viszonyt kívánt kialakítani. E kapcsolatfelvétellel a VMRO és Olaszország kapcsolata stabillá vált.⁶⁶ S amikor pár hónappal később Hory és Mussolini találkozásán szóba került a macedón kérdés, Hory felvetette Mussolininak, hogy össze kellene hangolni a magyarok és az olaszok macedón-politikáját, és a támogatást Budapesten bonyolítani, mivel Pestnek már régebb óta vannak összeköttetései a VMRO-val. Mussolini nem adott konkrét választ a felvetésre, mert a pártszakadás végett jobbnak látta, ha egy időre Magyarország és Olaszország csak távolról kísérik figyelemmel a VMRO tevékenységét. Mindazonáltal Mussolini a macedón és a horvát helyzet nyomon követésére külön osztályt állított fel a Palazzo Chigiben.⁶⁷

Hory azonban türelmetlen volt. *„Ma újból felvettem a macedón kérdést politikai igazgató előtt. Kifejtettem, hogy tekintettel Sófia és Belgrád közt jelentkező détente-ra szükséges volna Macedón szervezetet újra működésbe hozni. Ezt nemcsak azért tartom szükségesnek, hogy bolgár külügyminiszternek párisi nexusaiból táplálkozó politikáját erőlténítsük, de azért is, hogy európai közvélemény Jugoszlávia krónikus betegségére újból emlékeztetve legyen...”*⁶⁸ – írta táviratában Hory, aki láthatóan úgy vélte, hogy a macedón kérdést nem szabad jegelni egy percre sem, mert a VMRO a legalkalmasabb arra, hogy a világ figyelmét felhívja a jugoszláv állam belső gyengeségére.

1930-ban Mihailov kifejtette Ruszkaynak, hogy nincs megelégedve Olaszország és a VMRO viszonyával. Mihailov szerint az olaszok lagymatag hozzáállását az okozza, hogy Piacentini a protogerovistákhoz húz, vagy mivel régen Protogero nagy híve volt, nem akar nyíltan Mihailov mellé állni. A magyar támogatással viszont Mihailov igencsak elégedett volt.⁶⁹ Hamarosan e találkozó után azonban olyan esemény történt, mely kissé a magyarok kedvét is elvette a szervezet támogatásától. 1930 decemberében ugyanis meggyilkolták a kertjében sétáló Tomalewskit,⁷⁰ aminek következtében a VMRO tekintélye még tovább csökkent. Tomalewski meggyilkolásával a protogerovisták legértékesebb tagja halt meg, így Borisz cár felszólította a két frakciót arra, hogy fejezzék be a gyilkosságokat, amik mind a macedónok, mind Bulgária nemzetközi tekintélyének aláásását eredményezik.⁷¹ Tomalewski megöléséről és temetéséről röviden megemlékeztek az olasz források is, kiemelve, hogy ez a merénylet minden eddiginél háborzongatóbbnak tekinthető abból a szempontból, hogy az áldozatot a saját házában ölték meg.⁷² A VMRO tekintélycsökkenése a magyar és az olasz politikai érdekekkel egyaránt ellentétben állt, mert a VMRO – mely egyfajta visszatartó erőt jelentett ahhoz, hogy Bulgária ne kezdjen szerbbarát politikába – tekintélyének hanyatlása könnyedén eredményezhette volna azt, hogy Bulgária közeledni kezd a szomszédos Jugoszláviához.

Magyarország és Olaszország feltehetően azért tarthatott egy esetleges jugoszláv–bolgár közeledéstől, mert – annak ellenére, hogy az első világháborút követő rendezéssel Bulgária kivételével voltaképpen minden balkáni állam elégedett volt – a belgrádi politikai elit körében mégiscsak megfogalmazódott annak gondolata, hogy a Balkán államainak, jugoszláv dominanciával, együtt kellene működniük, különösen gazdasági tekintetben. A balkáni összefogásba Bulgáriát is bevonták volna. 1930-tól kezdve évente meg is rendezték a balkáni térség együttműködését elősegíteni hivatott Balkán-konferenciákat,⁷³ melyeket – amint az a diplomáciai iratok számából levonható – Olaszország minden egyes alkalommal rendkívüli idegességgel figyelt. Vagyis a balkáni államok egy tömbbe tagolódásának réme, és így Bulgária, mint szövetséges elvesztésének lehetősége a korszakban végig az olasz és a magyar politikai vezetők szeme előtt lebegett, annak ellenére, hogy – legalábbis a magyar és olasz források tanúsága szerint – Bulgária nem is reagált különösebben a Balkánnal

kapcsolatos belgrádi tervekre. Érthető azonban – különösen Olaszország politikai érdekeit szem előtt tartva –, hogy már maga a lehetőség megcsillogatása is feszült figyelmet keltett az olasz politikai körökben. Egy Olaszország szerepvállalása nélküli balkáni összefogás ugyanis olyasvalami lett volna, ami Olaszország tényerési törekvéseit csirájában fojtotta volna el.

Visszatérve a gyilkosságokhoz, 1931 elején a protogerovisták is akcióba léptek, és megölték Giurkovot, aminek következtében a béke lehetetlenné vált a két frakció között. „A magam részéről sajnálom, hogy a két frakció kibékülése meghiúsult. Ezen harciállapot a szerbekre nézve előnyös, a komité Macedónia helyett minden figyelmét a belső harcra fordítja, a magyar politika érdekében állana, ha a két pártot ki lehetne békíteni.”⁷⁴ – fejtette ki Ruzskay. Olaszországban szintén úgy vélték, hogy a békülés Giurkov meggyilkolása után immár soha nem fog bekövetkezni.⁷⁵

1931. február 19-én azonban – mint azt Piacentini híradásából tudjuk – a két frakció mégiscsak békét kötött, mivel a protogerovisták visszavonultak, és elismerték Mihailovot az újraegyesült szervezet vezetőjének.⁷⁶ 1932-ben Mihailov úgy érezte, hogy Olaszország és a VMRO között elhidegült a kapcsolat. Grandi kifejtette, hogy nem elhidegülésről van szó, csupán arról, hogy Olaszország még nem látja elérkezettnek az időt komolyabb akció végrehajtására.⁷⁷ Az mindenesetre tény volt, hogy 1932 és 1934 között meglehetősen csekély számban maradtak fenn magyar és olasz iratok a VMRO-ra vonatkozóan, és azok is csak egy-egy szokványosnak tekinthető terrorakcióról tudósítottak röviden. Ráadásul – az egy évvel korábbi békekötés ellenére – a két frakció közötti harcok ismét kiújultak, aminek oka a Mihailovval bizalmas viszonyt ápoló Petrov elleni merénylet volt.⁷⁸ A VMRO Magyarországgal és Olaszországgal való kapcsolata kétségkívül azért lett egyre lazább, mert a szervezet kezdett egyre kényelmetlenebbé válni a bolgár kormány számára, így a VMRO egyre kevesebb támogatásban részesült a székhelyén. Ennek következtében csökkent a Jugoszlávia területén zajló terrorakciók száma is, így a macedón szervezet csakhamar nem tudta beültetni azt a szerepet – Jugoszlávia gyengítését –, melyhez a magyarok és az olaszok számára eszközt jelentett.⁷⁹

Bulgáriában eddigre ért csúcspontjára az 1929-es gazdasági világválság nyomán kialakult belpolitikai válság, mely különféle jobboldali csoportok szerveződését hozta magával, amiknek célja az volt, hogy tekintélyelvű vezetést hozzanak létre Bulgáriában. 1934 májusában a republikánus eszméket valló Kimon Georgiev tábornok puccsal átvette a hatalmat, katoná államot akarva létrehozni. A tekintélyelvűség jegyében úgy döntött, hogy feloszlat minden olyan szervezetet, mely árthat Bulgária nemzetközi presztízsének. Így a VMRO-t is hivatalosan feloszlatták.⁸⁰

Ezt követően Magyarország és Olaszország már csak a macedón kisebbség propaganda-tevékenységét támogatta, mely már Protogerov tábornok idején elindult az Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Törökország, Románia, Ausztria és Svájc területén, valamint Szófiában is volt két, nagy olvasóközönséggel bíró lapjuk. A propagandát a külföldön tanuló macedón fiatalok is segítették. A macedónok 1928-ban 400 ezer lírát kértek és kaptak Olaszországtól propagandisztikus célokra.⁸¹ Az olaszok pár hónappal Protogerov meggyilkolása után is örömmel konstatálták, hogy a főként olasz és francia nyelven megjelenő propagandisztikus cikkek terjedését nem szakította meg a szégyenletes merénylet.⁸² Grandi továbbá fontosnak tartotta, hogy a VMRO rendszeresen küldjön petíciókat a Népszövetséghez, melyekkel folyamatosan napirenden lehetett tartani a macedón kérdést.⁸³ A fennmaradt magyar iratok tanúsítják, hogy Magyarországon az egész időszakban összegyűjtötték a macedónok propagandaanyagait, brossúráit, melynek terjesztését szívesen segítették, amennyire módjukban állt. Ez a segítség azonban nem annyira a szervezetnek szólt, mint inkább annak, hogy Magyarország a VMRO tevékenységében a versailles-i békerendszer

elhízázott voltának újabb bizonyítékát látta. Vagyis megfogalmazható ez úgy is, hogy Magyarország és Olaszország – különösen az 1930-as évektől kezdve – nem a VMRO figyelemfelkeltő akcióját, hanem a macedónok propagandáját támogatta.

Összegzésképp elmondható, hogy Magyarország és Olaszország 1927 és 1932 között intenzív kapcsolatokat ápolt a Belső Macedón Forradalmi Szervezettel, és élénk figyelemmel kísérte a VMRO tevékenységei közül azokat, amelyek a magyar, vagy az olasz politikára hatással lehettek. A legnagyobb figyelmet kétségtelenül Protogerov meggyilkolása, és az ennek következtében kialakult pártviszály kapta, de a két állam figyelemmel kísérte a horvát–macedón viszony alakulását, illetve más fontosabb terrorakciók következményeit is. A magyarok és az olaszok igyekeztek tenni a macedón kisebbség propagandájának sikere érdekében is. 1932 és 1934 között a két ország és a VMRO kapcsolata lazult, mivel a szervezet ténykedése kezdett egyre kényelmetlenné válni nemzetközi szinten, Bulgárián belül, és Magyarország, valamint Olaszország számára egyaránt.

JEGYZETEK

1. Hornyák Árpád (2013): A Balkán története. In: Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Második kiadás változatlan újrakiadása. Bocz, Pécs. 319–336. old.
2. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 83–84. old.
3. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 87. old.
4. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 99. old.
5. Hornyák Árpád (2013): A Balkán története. In: Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század rövid története. Második kiadás változatlan újrakiadása. Bocz, Pécs. 319–336. old.
6. Frusetta, James (2006): Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. Doktori disszertáció. 156. old.
7. Frusetta, James (2006): Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. Doktori disszertáció. 157. old.
8. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 128. old.
9. Frusetta, James (2006): Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952. Doktori disszertáció. 160–161. old.
10. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 129. old.
11. A trianoni békeszerződés aláíróinak kiválasztásáról lásd Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.; Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
12. Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Laterza, Bari. 13–14. old.
13. L. Nagy Zsuzsa (1995): Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest. 83–91. old.
14. Olaszországnak egyébként területi kérdések végett is voltak nézeteltérései Jugoszláviával. Az 1915. április 26-án megkötött londoni szerződés – melynek ígéretei rávették az eredetileg semleges Olaszországot arra, hogy az első világháborúba az antanthatalmak oldalán lépjen be – ugyanis Olaszországnak ígérte Kelet-Isztriát és Dalmáciát, melyekre aztán – a délszláv többségű lakosságra hivatkozva – Jugoszlávia is igényt tartott. Bár az olasz–jugoszláv ellentétek fő okaként e területi nézeteltérést szokás tartani, jóval nyomósabb oknak tartom azt, hogy Jugoszlávia akadályozta az olaszok térryérési törekvéseit.

15. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 27. old.
16. Ádám Magda (1981): A Kisantant. Kossuth, Budapest. 5. old.
17. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 213. old.; Vizi László Tamás (2013a): „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/ 4. No. 23. 7–38. old.; Vizi László Tamás (2013b): The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 134–150. old.
18. Bethlen külpolitikájáról lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
19. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 133–156. old.
20. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 228. old.
21. Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat, Budapest. 131. old.
22. Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom, 1996/3. szám. 137–164. old.
23. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 49 pol./1927. Kiss Walkónak, 1927. május 25.
24. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 61 pol./ 1927. Kiss Walkónak, 1927. június 26.
25. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 5920. távirat. Khuen-Héderváry Kuhlnek, 1927. július 2.
26. MNL OL. K 64. 24. csomó. 16. a tétel. 79 pol./1927. Kiss Walkónak, 1927. augusztus 19.
27. Sadkovich, James J. (1985): Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929. Storia Contemporanea, 1985/3. szám. 401–426. old.
28. Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 5. Libreria dello Stato, Roma. 369. irat. 359–360. old. Piacentini Mussolininak, 1927. augusztus 23. A továbbiakban: DDI/7./5.
29. Mussolini, Benito (1951): Opera omnia. Volume 24. La Fenice, Firenze. Dichiarazioni fatte a Roma, all’inviato speciale del Prevoretz di Sofia, 1930. november 17. 292. old.
30. DDI/7./5. 446. irat. 436–437. old. Mussolini Solának (albániai olasz követ), 1927. október 3.
31. DDI/7./5. 446. irat. 436–437. old. Mussolini Solának, 1927. október 3.
32. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Busta 921. Fasc. Questione Macedone. N. 1487/358 R. Mussolini Piacentininek, 1927. november 14.
33. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 236–237. old.
34. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 1642. Piacentini Mussolininak, 1928. március 19.
35. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 921. T. 7244/1366. Bodrero (belgrádi olasz követ) Mussolininak, 1927. október 12.
36. Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 6. Libreria dello Stato, Roma. DDI/7./6. 244. irat. 207–210. old. Piacentini Mussolininak, 1928. április 11.
37. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 7 pol./ 1928. Hory Walkónak, 1928. január 24.
38. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 6 pol./1928. Hory Walkónak, 1928. január 16.
39. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 11 pol./1928. Hory Walkónak, 1928. február 11.
40. Ormos Mária (1984): Merénylet Marseille-ben. Kossuth, Budapest. 46. old.
41. Rossos, Andrew (2008): Macedonia and the Macedonians. Hoover Institution Press, Stanford. 152. old.
42. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.
43. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 985/219. 1928. augusztus 24.
44. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 583. Galli Mussolininak, 1928. július 20.

45. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 154. old.
46. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 118 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. október 26.
47. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.
48. Jelavich Barbara (1996): A Balkán története. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest. 154. old.
49. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 83 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. július 20.
50. MNL OL. K 64. 29. csomó. 16. a tétel. 90 pol./1928. Ghyczy Jenő Walkónak, 1928. augusztus 3.
51. DDI/7./6. 547. irat. 485–486. old. Mussolini Piacentinak, 1928. augusztus 11.
52. DDI/7./6. 538. irat. 478–479. old. Piacentini Mussolininak, 1928. augusztus 8.
53. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 4146/227. Mussolini Piacentinak, 1928. augusztus 11.
54. DDI/7./6. 549. irat. 487. old. Mussolini Piacentinak, 1928. augusztus 11.
55. DDI/7./6. 584. irat. 513. old. Grandi Piacentininek, 1928. augusztus 25.
56. DDI/7./6. 587. irat. 514–519. old. Grandi feljegyzése Mussolininak, 1928. augusztus 25.
57. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 5156/228. Piacentini Grandinak, 1928. augusztus 28.
58. DDI/7./6. 628. irat. 552–553. old. Auriti Mussolininak, 1928. szeptember 6.
59. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 132. Piacentini Mussolininak, 1928. december 4.
60. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 927. T. 1069/216. Liebmann (olasz konzul) Mussolininak, 1929. szeptember 11.
61. MNL OL. K 64. 34. csomó. 16. a tétel. 1 pol./1929. Ghyczy Walkónak, 1929. január 1.
62. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 927. T. 2010/94. Piacentini Mussolininak, 1929. április 24.
63. DDI/7./7. 574. irat. 562–563. old. Piacentini Mussolininak, 1929. augusztus 2.
64. MNL OL. K 64. 34. csomó. 16. a tétel. 95 pol./1928. Kiss Walkónak, 1928. augusztus 27.
65. A marseille-i merényletre jelen tanulmányomban nem tértem ki, mert – bár a gyilkos, Giorgiev Vlada a magyarországi táborban, Jankapuzstán élő macedón volt – a VMRO-t a merénylet előtt hivatalosan már feloszlatták.
66. DDI/7./8. 222. irat. 233. old. Grandi Mussolininak, 1929. december 6.
67. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 23. res. szám./1930. Hory Walkónak, 1930. február 7.
68. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 33. res./1930. Hory jelentése, 1930. február 19.
69. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 35/ pol. res. 1930. Ruzskay Walkónak, 1930. szeptember 9.
70. MNL OL. K 64. 39. csomó. 16. a tétel. 50/ pol. res. 1930. Ruzskay Walkónak, 1930. december 3.
71. MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 54/ pol. res. 1930. Vörmle Walkónak, 1930. december 30.
72. ASDMAE. Affari Politici 1931–1945. Busta 2. T. 62/21. Piacentini Mussolininak, 1931. január 6.
73. Hornyák Árpád (2010): A Balkán összefogás gondolatának történeti fejlődése a 20. század első felében. In: Hornyák Árpád: Találkozások-ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Bocz, Pécs. 141–161. old.
74. MNL OL. K 64. 45. csomó. 16. a tétel. 8/ pol. res. 1931. Ruzskay Károlynak, 1931. február 10.
75. ASDMAE. Affari Politici 1931–1945. Busta 2. T. 1477/517. 1931. március 18.
76. DDI/7./10. 77. irat. 130. old. Piacentini Grandinak, 1931. február 19.
77. DDI/7./11. 300. irat. 490–491. old. Grandi Corának (szófiai olasz követ), 1932. március 17.
78. ASDMAE. Affari Politici 1931–1945. Busta 5. T. 3191/978. Cora Mussolininak, 1932. szeptember 24.
79. Ormos Mária (1984): Merénylet Marseille-ben. Kossuth, Budapest. 89. old.
80. Pavlov, Plamen–Janev, Jordan (2005): Bulgária rövid története a kezdetektől napjainkig. Ford.: Csikhelyi Lenke. Napvilág, Budapest. 124–125. old.
81. DDI/7./8. 92. irat. 113–114. old. Piacentini Grandinak, 1929. október 21.
82. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930. Bulgaria. Busta 924. T. 443/16768. 1928. szeptember 8.
83. DDI/7./8. 222. irat. 233. old. Grandi Mussolininak, 1929. december 6.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ádám Magda (1981): *A Kisantant*. Kossuth, Budapest.
- Carocci, Giampiero (1969): *La politica estera dell'Italia fascista*. Laterza, Bari.
- Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. *Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom*, 1996/3. szám. 137–164. old.
- Frusetta, James (2006): *Bulgaria's Macedonia: Nation-building and State Building, Centralization and Autonomy in Pirin Macedonia, 1903–1952*. Doktori disszertáció.
- Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924*. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931*. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Hornyák Árpád (2013): *A Balkán története*. In: *Bebesi György (szerk.): A hosszú 19. század rövid története*. Második kiadás változatlan újrakiadása. Bocz, Pécs. 319–336. old.
- Hornyák Árpád (2004): *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927*. Forum, Újvidék.
- Hornyák Árpád (2010): *A Balkán összefogás gondolatának történeti fejlődése a 20. század első felében*. In: *Hornyák Árpád: Találkozások-ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Bocz, Pécs. 141–161. old.
- Hory András (1987): *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest.
- Jelavich Barbara (1996): *A Balkán története*. II. kötet. 20. század. Osiris–2000, Budapest.
- L. Nagy Zsuzsa (1995): *Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919*. In: *Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 83–91. old.
- Mosca, Rodolfo a cura di (1953): *I Documenti Diplomatici Italiani*. Settima serie, Volume 4–15. Libreria dello Stato, Roma.
- Mussolini, Benito (1951): *Opera omnia*. Volume 24. La Fenice, Firenze.
- Ormos Mária (1971): *Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931)*. *Történelmi Szemle*, 1971/1–2. szám. 133–156. old.
- Ormos Mária (1984): *Mérenylet Marseille-ben*. Kossuth, Budapest.
- Rossos, Andrew (2008): *Macedonia and the Macedonians*. Hoover Institution Press, Stanford.
- Sadkovich, James J. (1985): *Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929*. *Storia Contemporanea*, 1985/3. szám. 401–426. old.
- Vizi László Tamás (2010): *Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről*. *Közép-Európai Közlemények*. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.
- Vizi László Tamás (2013a): *„Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában*. *Közép-Európai Közlemények*. VI. évf. 4. szám 2013/4. No. 23. 7–38. old.
- Vizi László Tamás (2013b): *The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926*. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2013/2. Prague (–Vienna), 134–150. old.
- Vizi László Tamás (2014): *Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin*, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.